

هنر اسلامی در عهد فاطمیان - کاربرد هنر در ایدئولوژی

دکتر محمد رضا شهیدی پاک^۱

^۱ دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

چکیده

شاخصه هنر انتشار ایدئولوژی است. فاطمیان با کاربرد هنر ایدئولوژی خود را آشکار و ماندگار ساختند و پیام آن‌ها برای همیشه در سینه تاریخ با مواد و موضوعات هنری ثبت شده است. در حالی که حکومت عربی اموی و عباسی، سب علی ع و حذف و پنهان نمودن حقیقت اهل بیت در اندلس بود، فاطمیان پیوستگی نام محمد و علی را با زبان هنر تثبیت کردند. پیام فاطمیان صد و پنجاه سال پس از سقیفه و قتل حسین این بود که جدایی نام محمد و علی، روند غیر طبیعی قدرت پس از پیامبر بود و اعلام کرد دولت عربی اموی و عباسی که بر مبنای افتراق و فقط تعصب عربی پدید آمدند شبیه پادشاهی روم و بیزانس و ساسانی است و روند طبیعی قدرت اسلامی نیست. این پیام در تحف و اشیاء هنری فاطمیان از جمله در گرافیک پیوستگی نام محمد و علی در بناهای بزرگ فاطمیان و مسکوکات و طراز منعکس شد. باشکوه‌ترین لحظه تجلی قدرت ایدئولوژیکی بوسیله هنر، وقتی بود که پرده‌ای با تزئینات طراز فاطمیان به کعبه پوشانند. موزه‌های سوئیس، برلین، نیویورک، شهرهای فرانسه، لندن، مندون روسیه، هلند موزه امستردام و نورنبرگ آلمان، ایتالیا، مصر میراثی ارزشمند از هنر فاطمیان دارد که شرق شناسانی چون ماری، کونل، کاله و... آن‌ها را وصف کرده‌اند. فاطمیان توسط هنر از پنج خلافت عربی انتقامی گرفتند که در روی تاریخ و اشیاء ثبت شده است. بیش از یک هزاره است که تاریخ فاطمیان با وجود تحریف صلیبی و تخریب ناصبی بوسیله عناصر هنری مقاومت می‌کند. تنوع و گستردگی هنر فاطمیان ابعاد هنر اسلامی با ریشه‌های باستانی را در بر می‌گیرد و از سویی نوعی از هنر اسلامی با رنگ سیاسی اجتماعی و فلسفه خاصی است.

واژه‌های کلیدی: هنر، فاطمیان، مصر

۱- مقدمه: پراکندگی هنر فاطمیان در افریقه مصر شام

در وسعت پراکندگی جغرافیایی هنر اسلامی سهم فاطمیان پر رنگ است. تجمع تجارب هنری عناصر بربر، ترک، فارسی، عربی قبطی در این محدوده جغرافیایی بر غنای هنر فاطمی افزوده است. فاطمیان در محدوده وسیعی از جهان اسلام در افریقه - مصر - شام جزیره العرب بین النهرین، کلمه شهادتین و ولایت علی ع را در آثار ماندگار هنری اشکار ساختند و در دوره معاصر اطلاعات موزه ای هنر فاطمیان سرآمد سایر دول اسلامی است. موضوعات هنری فاطمیان و مواد آن ها وسیعترین ادوار هنر اسلامی است و آثاری در نقاشی و گرافیک نام محمد و علی، هنر نمایشی، تجسمی، تزئینات روی عاج، چوب، فلز، شیشه، گچ، بلور، تزئینات ظروف، مواد آرایش، زینت آلات و جواهرات، سکه شیشه ای منقوش، طراز، پارچه، معرق، تزئینات گچی، سفال، ظروف برنزی، شمعدان، مهر، فرش، سجاده، کاشی، مقرنس، موسیقی، ادبیات است.

۲- هنرهای نمایشی در دوره فاطمیان

نوشته‌هایی در هنر نمایشی که حاکی از نوعی هنر نمایشی در دوره فاطمی است. در گزارشی در روز عید فطر سال ۴۱۵ وزیر علی بن احمد جرجایی المخالین و الطبالین و الفرchie را دستور داد در خیابان‌های قاهره برنامه اجرا کنند. از جمله کارهای نمایشی آموزش حرف زدن به طوطی بود از جمله نمایش طوطی سخن گو که در مجلس سلطان الظاهر لاعزاز الله معوذتین خواند و نیز حرکات بندبازی و عبور از بین دو بلندی از روی طناب بود این افراد را تحساریه می‌گفتند.

۳- هنرهای تجسمی عهد فاطمیان: -نحت روی چوب و بلور

مجموعه بزرگی از آثار نفیس فاطمیان اشیاء برجسته و مجسمه‌ها یی است که یل تزئینات ترکیبی از ادوار باستانی و معاصر فاطمیان و اسلامی با اشیاء گوناگون در موزه‌های مختلف قرار دارد.

۳-۱- عاج مرمر برنز و مجسمه‌های برنزی

کنده کاری سه بعدی روی برنز مشخصه عهد فاطمیان است در برنز کاری فاطمی ملهم از شرق است. شماری از پیکرتراشی‌های گریفین‌ها، شیران، گوزن‌ها، عقاب‌ها در اندازه‌های گوناگون در هیات ظروف مایعات، بخور سوزها و... موجود است پیکره حیوانات مشابه اواخر ساسانی است. و نیز سبک کنده‌کاری‌های روی عاج و شمایل نگاری آ وچوب‌های محکوک کاخ مستنصر در غرب قاهره و سفالینه‌های زرین فام آن. درنقش برجسته و کنده کاری روی مرمر شاکارهای هنی از دوره فاطمیان هست از جمله نقش بزجسته مردی وی لوج سنگی در دروازه شهر مهدیه در حالی که کاسه سنگی در دست دارد ایستاده است و نقوش برجسته عصر معز روی چوب در جامع قیروان موجود است

۴- نقاشی و خط: گرافیک در تزئینات فاطمیان: برنارد اکین: سوق المصورین

۱- ۴- طبقات المصورین - صنعت تصویر

فاطمیان نقاشی را بسیار توسعه دادند. حجم معارف نقاشی به حدی رسید که آثاری در آن عصر تألیف شد و آن قدر نقاش و مصور و مزوق به وجود آمد که کتابی در مورد آن‌ها از جمله کتاب طبقات المصورین فی ضوء النبراس و انس الجلاس فی اخبار المزوقین من الناس نوشته شد. و به علت کثرت صنف نقاش در حضور وزیر یازوری مسابقه بین نقاشان ترتیب داده شد.

۴-۲--نمونه های تحفه نقاشی باقیمانده و گزارش شده در آثار متقدمین :

الف-نقاشی های موجود در سیسیل در عهد روجر دوم در کنیسه کاپلا بلاتینا در بلرم که خطوط عرب دارد بوسیله نقاشان فاطمی کشیده شده است که مانند نقاشی حمام فاطمی نزدیکی منطقه ابی سعود است که تصویر جوانی با شنل قرمز است که روی آن نقوش است و در موزه هنر اسلامی نگهداری می شود . و شماری از نقاشی های پالرمو خصوصیات محافظه کارانه پالرمو و بازتاب های ویژگی های جدید هنر فاطمی را با یکدیگر ترکیب کرده است. نقاش های سقف پالرمو همه از هنرمندانی نشان دارد که در مکتب نقاشی فاطمیان چه در قاهره و چه در جاهای دیگر بار آمده اند.

ب: تصاویر و نقاشی روی پارچه و خیمه . چادر :

تکه هایی از پارچه عهد فاطمی در موزه هنر اسلامی و سایر موزه ها است که توسعه رنگ آمیزی و نقوش در پارچه است. چندین قصیده در دواوین و امکن عصر فاطمی که بخشی از ادبیات عرب این دوره است به وصف تصاویر روی اشیا فاطمیان اختصاص دارد. از جمله قصیده ابن هبه الله که نقاشی های روی خیمه خود را در قصیده های آورده است.

خ-نقاشی روی دیوار:

عهد مستنصر دوره روح نقاشی و فن تصویر است. در کاخ مستنصر نقاشی ۲۲ هزار قطعه عنبر بود و تصاویری از طاووس و و غزال و آمر تصویر صورت شعرای خود را در المنظره برکه الحبش با ذکر نام و محل تولد هریک قرار داده بود.

ح- نقاشی روی لباس : دارالطراز

دار الطراز از مشاغل رسمی دولت فاطمیان است که فن نقاشی روی لباس و تطریز توسعه یافت.

خ- نقاشی روی سفال

در نقاشی سفال از یک کاسه در موزه هنر اسلامی قاهره سبک سامرا مشهود است در قطعه ای از آن ها مسیح در حال دعا تصویر شده است

۲-۴- صنعت خط و گرافیک خط گرافیک نام محمد و علی

اکین خاورشناس معاصر دانشگاه امریکایی قاهره در کنفرانس بین المللی نام محمد در هنر اسلامی به گرافیک نام محمد و علی در بناهای عصر فاطمیان پرداخته است. و پیام فاطمیان که همین پیوستگی سیاسی اجتماعی و دینی محمد و علی است را در بررسی شاخص هنر فاطمیان مورد توجه قرار داده است. مطلبی که بسیاری از محققان مصر و جهان عرب که این آثار جلوی چشم آن ها است و در کنار این تحف در حال زندگی هستند نمی بینند . مقاله اینجانب با عنوان سیره نگاری پیامبر در غرب اسلامی در این کنفرانس ارائه شد.

۴-۳--بازار نقاشان قاهره عصر فاطمیان :

و با پیشرفت نقاشی در مصر سوق المصورین قاهره بازار نقاشان درست شد.

۴ ۵-نقاشی روی عناصر مختلف: گچ و کاغذو....

نقاشی روی گچ در حفاری حمام فاطمیان در ۱۹۳۲ بدست آمد نقاشی روی قرطاس و روی کاشی و سقف و دیوار و پرتره ها گزارش های متعدد هست.

۵- موسیقی عصر فاطمیان

موسیقی در عصر فاطمیان بخشی از توسعه آن در شرق عربی است که در جوامع سومری و اشوری و کلدانی و فرعونى در صدها اثر باستانی ثبت شده است. مصر بویژه در عصر فاطمی که عصر بی نظیر ترف و رفاه جوامع است در موسیقی توسعه یافت و ناصر خسرو و مقریزی و ابن تغری بردی چند مورد از کاربرد موسیقی در مراسم مستنصر و معز را وصف کرده‌اند. مقریزی در مراسم ۵۱۶ در برابر آمر از گروه الرهجیه به معنی موسیقی دانان ویژه یاد کرده است؛ و کاربرد موسیقی در مراسم و تشریفات واعیاد و موسیقی صوفیانه، کان للحاکم بامرالله صوفیه یرقصون بین یدیه و یطربون و لهم علیه جار مستمر و عهد اللظاهر را عصر رواج موسیقی و رقص و و اتخاذ مغنیات دانسته‌اند. در شعر ابی الحسن علی بن یونس منجم مغنیه و الات موسیقی وصف شده است.

۶- طراز / تراز عصر فاطمیان

تراز ریشه باستانی ایرانی در عهد فاطمیان مهمترین ادوات خلافت با چندین زیرمجموعه اداری از جمله دار الکسوه شد. صاحب الطراز بر آن مدیریت می کرد .

۷- ظروف شیشه و بلور و سفال عصر فاطمیان و تزئینات بلوری

۱- ۷- شیشه از فراغه تا فاطمیان:

شیشه در مصر قدمت باستانی فراغه دارد و در دوره اسلامی استمرار داشت و در دوره فاطمی به دقت هنری و کاربرد تزئینات فنی و خط کوفی و مواد معدنی و فلزی براق روی اشیاء شیشه رسید و تحف بسیاری از شیشه خلق شد . از جمله شطرنجی شیشه ای که ناصر خسرو وصفی از بازار قنادیل و ساخت شیشه شفاف در مصر دارد . در شیشه تراشیده و بلور در کنار طلا و نقره از مواد بسیار با ارزش دوران فاطمیان است.

۲-۷- بلور از مصر باستان تا قرون وسطی فاطمیان: کریستال

قدح و کاسه بزرگ و جام . ظروف بسیاری از بلور تولید و صادر می شد . بلور عصر فاطمیان به شهرت تاریخی رسید بلور فاطمیان در ظروف بلوری آب خوری و پارچی به شکل گلابی و بطری های بلوری بسیار کوچک حمل انواع عطر و روغن طبی است . پارچ بلور فاطمیانموزه لوور از شاهکارهای بلور است .

۳-۷- سفال در عصر فاطمیان

کاشی و سفال در صدر هنر اسلامی با مضامین مشترک تزئینات ایرانی و مصری و رومی و بیزانسی عهد فاطمیان است . در گزارش های تاریخ صنایع و هنر و بازرگانی دوره فاطمیان واردات از بیزانس و صادرات وجود دارد

۸- کاربرد هنر در صنایع دستی،: کتاب ، ، قماش و لباس و نساجی و... عصر فاطمیان :

ارقام خیره کننده در تولید و صدور انواع قماش از دیباج خسروانی ، بو قلمون کتان پشم و و خزانه بنود و سروج و جعبه و صندوق جواهرات و ظروف عطور فاطمیان موجود است و تکامل زیبایی نقوش و خط طراز و صنعت کتاب و طراحی جلد و

تذهیب کتاب در هنر اسلامی در عصر فاطمیان صورن گرفت و بخشی از آثار فاخر دوره فاطمیان است. مجموعه عظیم از این آثار به عمد نابود شد. به نوشته محققان مخطوطات نفیس عصر فاطمی قربانی دولت ایوبی شد.

منابع:

. دولت فاطمیان ۱۴۰۰ ف قم، سرای کتاب

. مطالعه تحلیلی مصر شامات و چیزه، قم سرای کتاب ۱۳۹۷

هنر اسلامی عهد فاطمیان،